

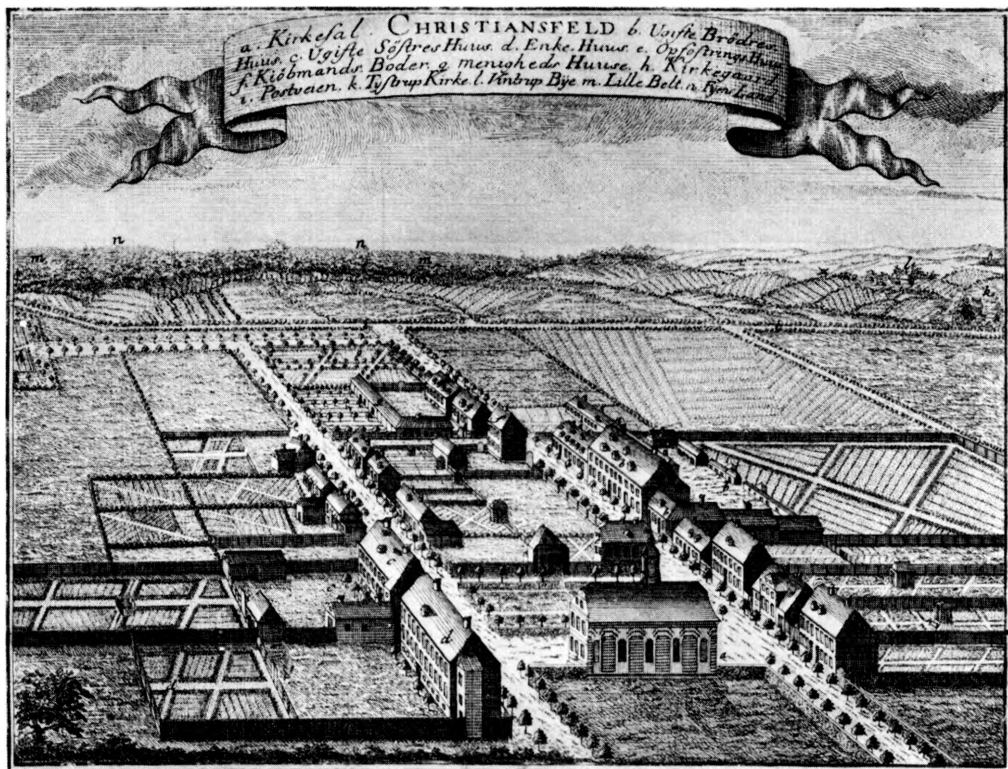

Fig. 1. Christiansfeld. Efter stik fra 1782 i Danske Atlas VII, 208.

CHRISTIANSFELD

FLÆKKE

Christian VII. og hans kabinetsminister J. F. Struensee underskrev 10. dec. 1771 en koncession¹, ved hvilken herrnhuterne, der her efter deres eget ønske kaldes »de sig til den uændrede augsburgske konfession bekendende evangeliske brødre«², fik forskellige rettigheder og friheder for det menighedssted (Gemeinort), som de havde til hensigt at indrette på den af dem ny erhvervede ejendom, Tystrupgård. Koncessionen stred mod to af Christian VI. udstedte forordninger³, der skulle hindre herrnhuternes udbredelse her i landet, og disse ophævedes derfor ved plakat af 23. dec. 1771⁴. Efter Struensees fald blev herrnhuternes sag genoptaget af finanskollegiet, der imidlertid tilrådte konfirmation af både købekontrakt og koncession, hvilket skete, og 13. aug. 1772 bestemte kongen, at begge dele kunne udleveres til brødrene, som allerede 1. maj samme år havde taget gården i besiddelse. De gik straks i gang med at forberede den nye brødre-menighed; Johannes Prætorius⁵ og Jonathan Briant⁶ rejste til Barby⁷ i Sachsen for sammen med brødreunitetets direktion⁸ at planlægge udformningen af den nye by og menighedens forhold. Endnu samme år ankom fra Niesky⁹ Johann Gottfried Arndt, der skulle være drifts- og bygningsinspektør; Arndt blev 1773 udnævnt til official¹⁰, og Johann Georg Loos fra Herrnhaag¹¹ overtog hans tidligere embede.

I løbet af vinteren 1772—73 blev gader, veje og byggegrunde udstukket på nogle af Tyrstrupgårds jorder, Langager kaldet, og allerede 1. april 1773 kunne grunden lægges til de fire første huse i byen, der efter kongen fik navnet Christiansfeld; undertaler og sang nedlagdes grundstenen¹² til det sydøstre hus på kirkepladsen, hvor menigheden fik sit midlertidige forsamlingshus (fig. 1, det lille hus, der ses over tagryggen på kirkesalen), og det indviedes 13. november¹³. På treårsdagen for den første grundstensnedlæggelse i Christiansfeld, 1. april 1776, lagdes grundstenen til byens egentlige kirke eller menighedshus, og indvielsen fandt sted 13. august 1777. Medvirkende ved kirkesalens opførelse var bl.a. Arndt, der havde tilsynet, en broder fra Eckernförde, Johann Friedrich Werner, som muremester, bi-stået af broder Caspar Schultz (sml. gravsten nr. 3) og som tømremester broder Andreas Kirkegaard¹⁴. Bygningen udvidedes 1795—97.

Ud over arbejdet på de her nævnte bygninger udfoldedes der en rig virksomhed med opførelsen af byens øvrige huse. Blandt disse må nævnes tre, som er nøje knyttet sammen med det ejendommelige menighedsliv, der kræver medlemmerne inddelt efter køn og stand (gift eller ugift) i de såkaldte »kor«. Mens ægtefolkene bor i små familiehuse, lever de ugifte (eller »ledige«) samt enkerne i »korhuse« med hver sin »korsal«, hvori husets beboere mødes til andagt under ledelse af en plejer. Brødrehuset, på hjørnet af Storegade og Kongensgade, blev påbegyndt 14. april 1774 og udvidet 1777 og 1793; dets korsal indviedes 10. november 1793. Søsterhuset, på kirkepladsens nordside, blev påbegyndt 1. april 1776 og udvidet 1780, 1784 og 1799; dets korsal indviedes 3. december 1801. Enkehuset, nord for kirken, er påbegyndt 6. august 1779 og udvidet 1797—99; korsalen her indviedes 30. april 1799¹⁵.

Kirkegården, gudsageren, der anlagdes på »kaalgaardsagrene« lidt nordøst for den påbegyndte by (sml. fig. 1 og 4), blev indviet 2. april 1774 og udvidet mod nord 1869. Denne særprægede kirkegård afspejler menighedslivet, idet de døde ikke begravnes i familiegravsteder, men i grupper alt efter hvilket kor, de tilhørte i levende live, og der sløjfes aldrig noget gravsted.

Den egentlige kirkebygning, med længdeakse nord—syd, ligger mod vest i den

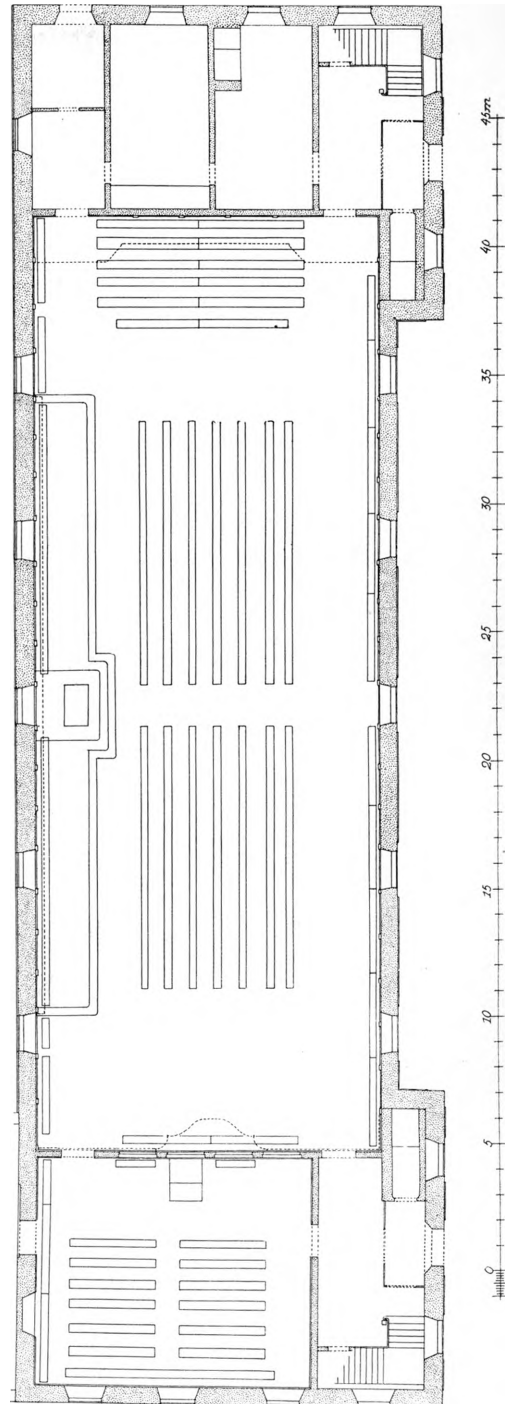

Fig. 2. Christiansfeld. Plan 1:300. Nord opad. Målt af El. M. 1954.

Fig. 3. Christiansfeld. Ydre, set fra nordøst

Ældre fot.

efter rette vinkler udstukne by og mellem de to øst—vest-gående gader; umiddelbart øst for kirken er der en stor, rektangulær plads, der ligesom byens gader kantes af lindetræer. Kirkegården er som nævnt anlagt lidt uden for byen, men alligevel nært knyttet til den gennem den smukke lindeallé, som udgår fra østenden af byens nordre gade¹⁶. Kirkegårdens ældste del er et korsformet anlæg, hvis lire kvadrater adskilles ved og omslutes af lindealleer, der ligesom de tidligere nævnte er plantet samtidig med byens anlæggelse; ved udvidelsen blev der i nord tilføjet to kvadrater og alleerne forlænget omkring disse. Herudover findes ingen beplantning eller gitre på kirkegården; ubenyttet jord ligger hen som græsrabatter, men efterhånden som den indtages til gravsteder, fjernes også græsset, og de helt ensartede små gravplader marcherer frem række efter række over den nøgne jord; trods sit afrettede og øde præg rummer denne kirkegård en særegen højtidelig stemning, som maner den indtrædende til andagtsfuld tavshed, der ingensinde forstyrres af byens larm. Kirkegårdsportalen i syd, rejst ved udvidelsen 1869, men af form som den foregående¹⁷, er en pyntelig, empireagtig, træopbygning, holdt i lyse farver; den har en stor, rundbuet midtåbning flankeret af kannelerede søjler og mindre sideindgange, alle med tremmelåger; over den midterste åbning læses (henholdsvis ud- og indvendig): Det saaes i Forkrænkelighed — Det oprejses i Uforkrænkelighed¹⁸. En lille træbygning med søjler for enden af den allé,

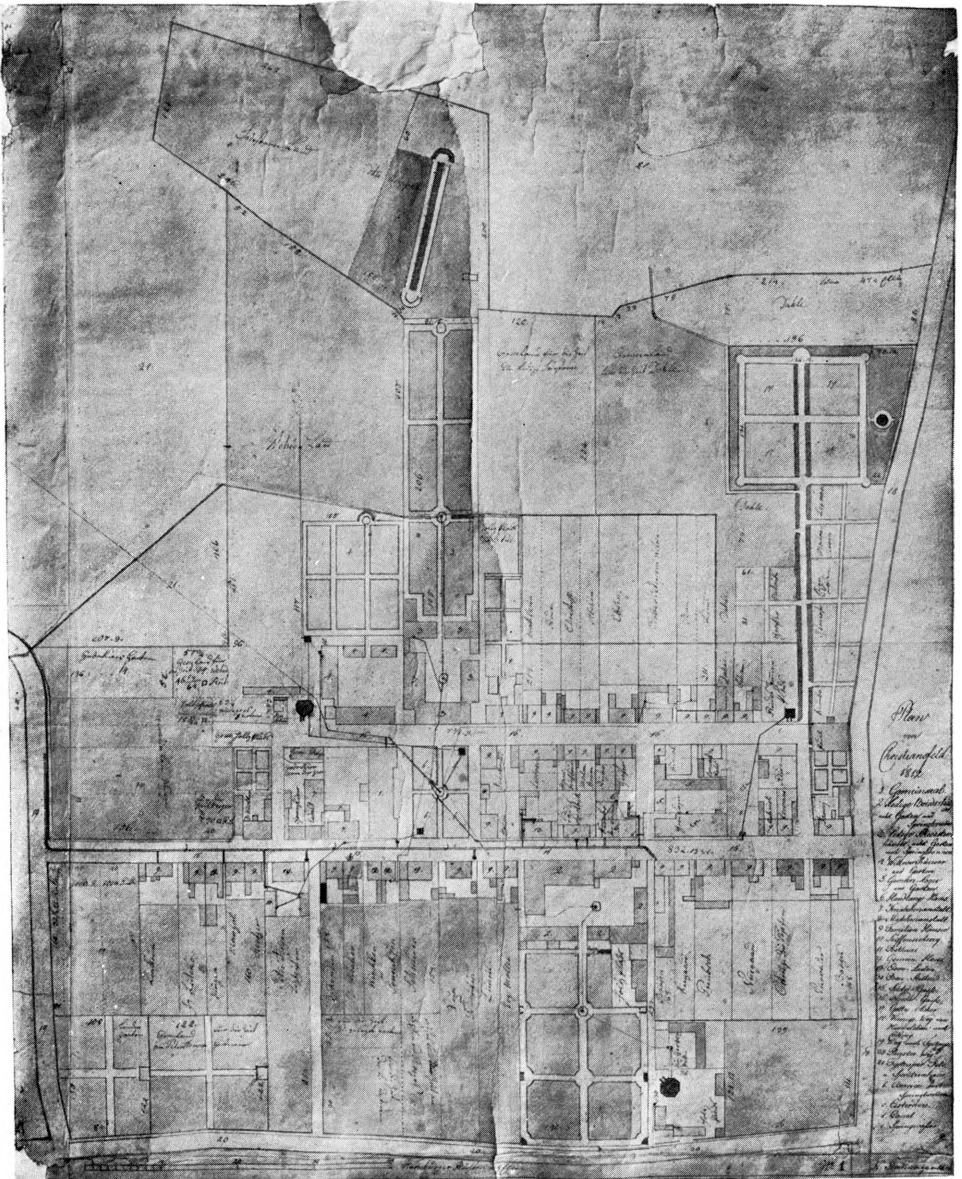

Fig. 4. Christiansfeld. Byplan fra 1812, udført af N. Staunager. Nord opad.
I Brødremenighedens arkiv, Christiansfeld.

L. L. 1954

som fra lågen fører midt over kirkegården, er sandsynligvis identisk med det »lysthus«, som P. Lorenzen opførte 1817¹⁹, og må i så fald være flyttet ved kirkegårdsudvidelsen 1869.

Den *salsbygning*, som indviedes 1777, indgår som midtparti i den nuværende bygning, der fik sin form 1795—97, og i dens ydre er der ikke sket andre æn-

Fig. 5. Christiansfeld, fra vest; efter farvelagt stik af S. L. Lange, 1822.

dringer end dem, der affødtes af udvidelsen (sml. stikket fra 1782). Den oprindelige bygning, der var ca. 34 m lang, er opført af gule sten i »Quadratur Arbeit«, dvs. at bånd på fem skifters højde og adskilt af et skifte er trukket indtil fem cm frem foran det plan, hvori såvel bygningens hjørner som dets vindues- og døråbninger befinder sig. I hver langmur er der fem vinduer, af hvilke de tre midterste gav lys til salen, der ifølge en samtidig beretning var ca. 22,5 m lang, 15 m dyb og 7,5 m høj²⁰. Bag de øvrige vinduer og tillige oplyst af vinduer i gavlene (sml. fig. 1) var der på samme måde som nu placeret indgange med trapper samt to værelser og et køkken, det sidste til tilberedning af kærlighedsmåltiderne (sml. nedenfor p. 246). Over disse mindre rum og i åben forbindelse med salen var der i begge ender af bygningen store pulpiture, hvorpå forskellige syngende grupper af menigheden og gæster havde plads under gudstjenesten. Alle indvendige vægge og lofter var pudset og hvidkalket, og mellem salens vægge og loft var der ligesom nu en stor hulkel begrænset af kraftige profillister.

Fra balkonerne fører der trapper videre op til tagrummet, hvor der er indrettet en *mindre sal* flankeret af to og to smårum i syd og nord. Hele denne tagetage har næppe været brugt til gudstjeneste efter udvidelsen i 1795—97,

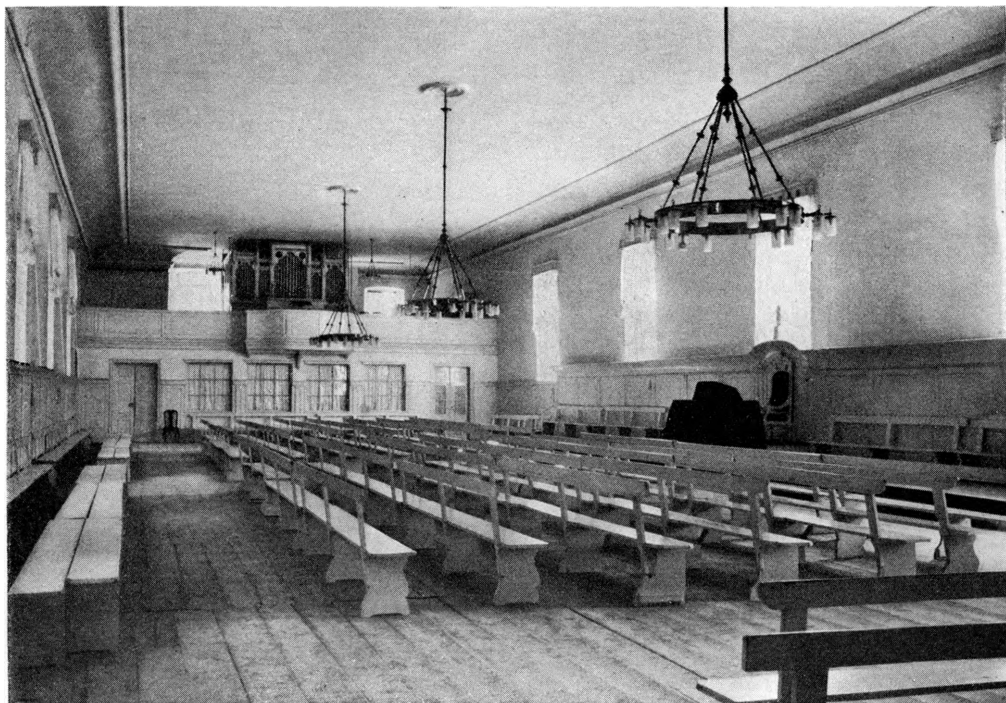

Fig. 6. Christiansfeld. Brødremenighedens kirkesal; indre, set mod syd.

E. M. 1951

da gavlrummene mistede nogle vægge, og siden er det meste af pudsens forsvundet fra de lodrette og skrå vægge; salen spænder over 15 spærfag og tvedeles af tre lodrette stolper, som hører til tagkonstruktionen og er indklædt med panel, foruden formet som en høj, sokkelagtig plint, foroven som et stærkt udladende kapitæl. Såvel de mindre rum som salen har mellem skråvægge og loft en stor hulkel.

Tilføjelser og ændringer. Ved den omtalte udvidelse 1795—97 opførtes der ved henholdsvis nord- og sydenden af den ældre salsbygning og i samme materiale og teknik som denne en fløj med gavle i øst—vest (sml. fig. 1 og 3). Hele arrangementet med indgange, hvis smukke rokokoagtige dørfløje (fig. 9) formentlig er overflyttet fra den oprindelige bygning, trapper, køkken etc. samt orgelgalleri og pulpiturer flyttedes derefter ud i fløjene, og kirkesalen udvidedes til at omfatte hele den oprindelige bygning. I den søndre fløj indrettedes tillige en *mindre kirkesal*, nu vinterkirke, der sikkert har afløst den, som fandtes i tagetagen over den store sal; i nordfløjens første etage er der 1908 bag pulpituret indrettet et bibliotek, som rummer brødremenighedens store arkiv.

Den nuværende *tagrytter* er opført af N. Jürgensen, Haderslev, efter at den tidligere var blæst ned i en storm 1894. Allerede den første salsbygning havde en lille *†tagrytter* (se fig. 1), der var ca. 5—5 ½ m høj, 2½ m i tværsnit og ind-

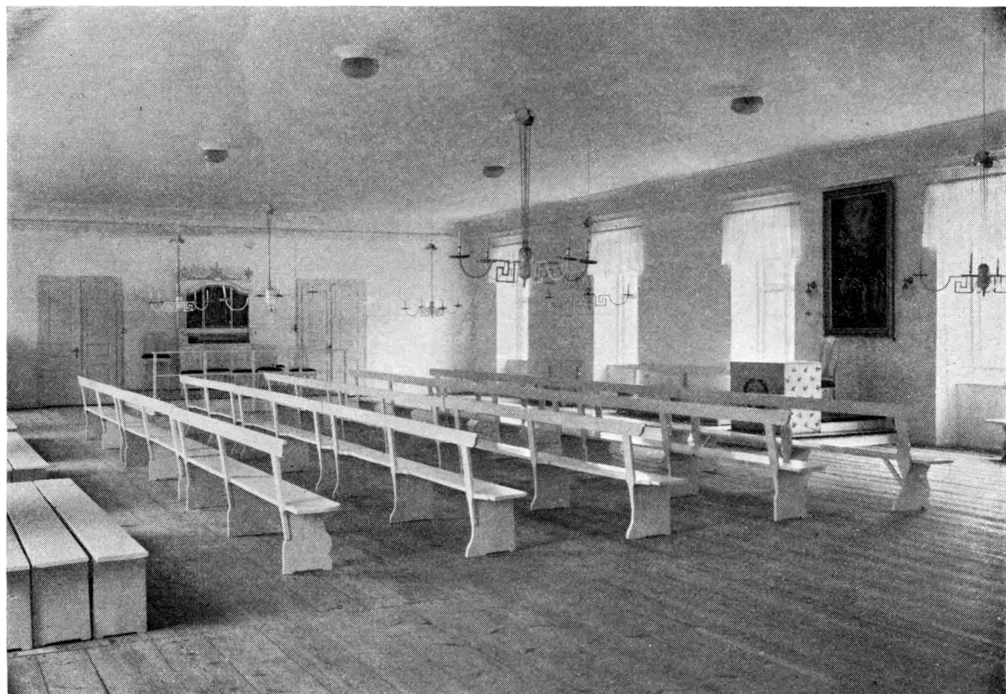

Fig. 7. Christiansfeld. Sørstrehusets korsal; indre, set mod nord (p. 249).

E. M. 1952

rettet til anbringelse af ur og klokke²⁰. Den forsynedes ved opførelsen med en *vindfløj*, som har årstallet 1776.

INVENTAR

Inventaret både i fælles- og søstresalen (salene i brødre- og enkehusene er nedlagt) adskiller sig som følge af gudstjenestelige forhold på mange måder fra en almindelig dansk kirkes. Allerede i inventariet 1776 nævnes trompeter og valdhorn, der anvendtes til processioner og festligheder, og til fælles- eller kærlighedsmåltiderne (te og boller) holdes et stort service bestående af gryder, kander, kedler, kopper, tallerkener etc. Meget af det ældste kobbergeråd er endnu i behold. I byens museum opbevares 22 smukke, til dels slebne krus og kander (jfr. fig. 10—11), af hvilke adskillige går tilbage til grundlæggelses-tiden; 1776-inventariet omtaler 12 geschliffene flaschen.

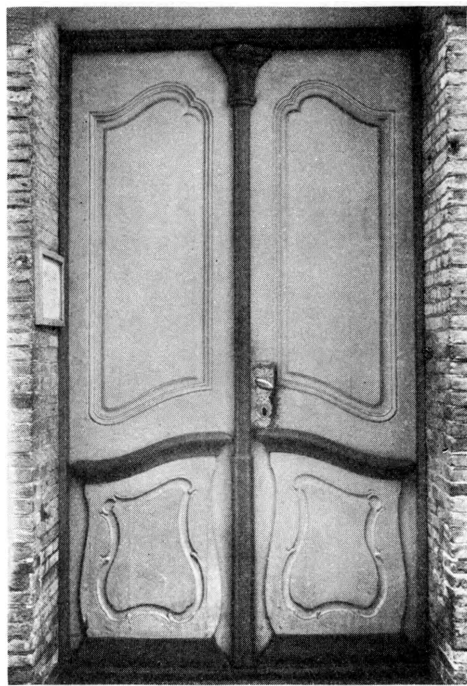
Fællessalen (kirkesalen)

Den store kirkesal (fig. 6), der efter udvidelsen 1795—97 måler ca. 36,5 × 13,5 m, har længderetning syd—nord og er på alle fire vægge beklædt med mandshøjt fyrretræspanel, der i langvæggene dækker det nederste af vinduerne,

E. M. 1952

Fig. 8. Christiansfeld. Orgel i søstresalen, antagelig fra 1774 (p. 250).

V. M. 1951

Fig. 9. Christiansfeld. Indgangsdør til kirkens nordre fløj (p. 245).

mens det i sydvæggen er brudt af vinduerne ind til en mindre kirkesal, der nu anvendes om vinteren. Før 100 årsfesten 1873 blev langsidernes »Lambris« forlænget til indgangsdørene og fortsat hen under »korene« (dvs. pulpiturene)²¹. Overalt, hvor det oprindelige panel er bevaret, er fyldingernes hævede midtparti buebrækket i hjørnerne, mens fyldingerne selv adskilles af rammestykker med smalfyldinger, og herover har det panel, der er bag det lange podium på vestsiden, en stor, påsat blad-hvirvelroset med holder til $\dagger$ lampetter; mens det yngre panel på endevæggene foroven afsluttes med et almindeligt frisefelt, krager langsidernes panel ud med en hulet gesims, på podiets panel af betydelige dimensioner, næsten vokset op til en baldakin, der bringer gotikkens korstole i erindring. Midt for vestvæggen, hvor det liturgiske bord står, er fyldingen, og med den baldakinen, fladbuget; baldakinen kronet af Thorvaldsens Kristus i gips.

Yderst i endevæggene er der to par døre med dobbeltfløje. Dørene til øst (den søndre for brødre og deres gæster, den nordre for søstre og deres gæster) har tre fyldinger som de ældre vægpanelers, men i vestdørene (i syd for præster og tilfornordnede, den i nord anvendt ved bryllupper og begravelser) er fyldingerne erstattet af otte små ruder. De store, klodsede låse med messing-

håndtag er senere, ligesom gangjernene er fornyet. Gulvet, der er sandstrøet, består af brede, umalede fyrrebrædder.

Salen har intet alter, men på det ovennævnte podium, der strækker sig mellem vestvæggens to ydervinduer og med front mod øst, står det enkle *liturgiske bord* (Liturgustisch), nu oftest kaldet prædikebordet, med løs pult, og mellem bord og væg står en højrygget, polstret, hvidmalet stol fra 1908, foroven på ryggen med krucifiks, gudslam, XP, AO og Jesumonogram. Til daglig er bord og pult dækket af et grønt klæde (tidligere, ifølge inventariet, med sort voksdug og grønt rask), der fjernes under gudstjenester og kærlighedsmåltider for at give plads for et hvidt *antependium* med uldbroderi, fra 1873²²: en kalk under syv i oval anbragte stjerner og herunder tornekrone, kors og palmegren.

Stoleværket består af simple, løse, hvidmalede bænke med og uden ryglæn, en del sikkert fra menighedens første dage. Ifølge inventariet 1776 var der til den midlertidige menighedssal (sml. p. 241) anskaffet 32 bænke (hvoraf to med ryglæn), og ifølge regnskaberne anskaffedes 1787 16 bænke til den øvre sal (sml. p. 244), 48 til den store sal samt 13 med ryglæn til denne²³. De er ordnede i to grupper, en mod syd for brødrene og en mod nord for søstrene. Både i og uden for fællessalen samt i byens museum findes flere stole, nogle polstrede, dels fra den ældste tid, dels noget yngre, og på orgelpulpituret står endnu en gammel, høj bæk med svejfede ben og ryglæn, omtrent svarende til et par bænke i Hjerndrup fra 1700'rne. Her findes desuden tre *skabe* med dørfyldinger som det ældste panels; andre står på loftet; fælles for dem alle, som for andet på loftet henstillet, kasseret inventar (skabe, en sekretær, senge, skolebænke etc.), er, at de er af fyrretræ og i den enkleste udførelse.

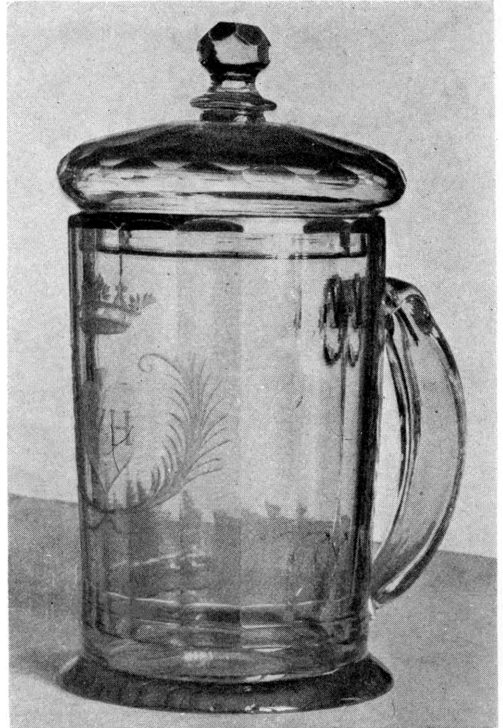
Både i nord og syd er der store *pulpiturer* med fyldinger og karnapfremspring, nordpulpituret (af hvilket den bageste del er afskilret til bibliotek) med fremspring i øst og vest, sydpulpituret, der bærer orglet, med midtfremspring. Ved salens udvidelse 1795—97 flyttedes også pulpiturene tilbage.

Orglet er fra 1865, leveret af Marcussen og søn, Åbenrå. Det har to manualer, fodpedal og 21 registre. Endnu opbevares i menighedens arkiv kontrakten 1778 med Johann Daniel Busch, Itzehoe²⁴, om kirkens tidligere forgel (ang. det ældste, se under søstresalen), tilligemed en kontrakt af 26. sept. 1813 med orgelbygger Jørgen Marcussen, begge forsynet med orgelbyggerens segl.

Lysekronerne har efter 1920 (sml. Maaleren 1922) afløst de tidligere, noget mindre kroner (kun til levende lys), af hvilke tre »lakerede og forgyldte med dukatguld« allerede nævnes i regnskaberne for 1796; af disse lindes een i arkivet eller biblioteket (fig. 15), to i byens museum og to i Carlsbergs æresbolig, syv ligger rustede og defekte på loftet. Det er spinkle smedejernskroner af to ret ens typer, begge med otte arme og hejseværk, hvis trisser skjules af fire egelignende blade (jfr. søstresalens). Lysepiberne har sidehuller.

E. M. 1951

E. M. 1951

Fig. 10-11. Christiansfeld. *Krus af slebet krystal, nu i byens museum (p. 246).

Tårnuret, med fire skiver, er fra 1878. Det ældste tur leveredes 1778 af Peter og Jonathan Green, Åbenrå (kontrakt i menighedens arkiv).

To *klokker*, leveret 1894 af Th. Werner, Kleinwelka, Sachsen; den største afleveredes 1917 til krigsbrug, men kom 1919 tilbage fra Altona, hvortil den var sendt²⁵.

Pengebøsser. I forstuerne syd og nord for salen er der på en stolpe opslået et par enkle, firkantede pengebøsser af jern under en stor, sortmalet og forgyldt jernblikkrone.

Søstresalen

Også søstrenes korsal (fig. 7), ca. 25,2 × 12,5 m, har længderetning i nord—syd; der er adgang til den gennem fire oprindelige døre, to i hver endevæg; de har tre fyldinger, hvis hjørner har vinkelsnit; smukt empirelåseblik af messing. Både det glatte loft, der langs væggene har en bred hulkel mellem profilstave (knap så kraftige som i fællessalen), væggene (der er intet panel) og inventaret er hvidt som i fællessalen, men på grund af det langt stærkere lys, der vælder ind gennem sidevæggens 6 + 6 vinduer, står denne sal med en næsten blændende hvidhed, der giver rummet en overordentlig skønhed. Gulvet er som fællessalens.

Fig. 12. Christiansfeld. »Gudsageren«. Brødremenighedens kirkegård.

EL. M. 1951

Det liturgiske bord står her på et podium ved østvæggen med front mod vest; det består af glatte fyrrebrædder og er på de tre sider betrukket med hvidt lærred, der har broderet udsmykning, på forsiden en bladkrans omkring en indskrift (på tysk): Kom, lad os tilbede og knæle og falde ned for Herren; på siderne spredte blomster med rosegrene. Den tilhørende stol, der svarer til et par i fællessalen og vinterkirkesalen, men her er hvidmalet, har svungne ben, tunget sarg og svungen ryg med bredt svejftet rygbrædt; sædet er polstret med grønt betræk.

Bænkene er som fællessalens.

I salens nordende står et lille, smukt Louis seize-*orgel* (fig. 8), sikkert det, for hvilket der i arkivet foreligger en kvitteret regning 1774 fra Søren Borch i Tønder (et positiv 78 rdl.)²⁶, og som var menighedens første orgel, oprindelig opstillet i den første, midlertidige kirkesal; det blev overladt søstrene 1778²⁷. Nu er orglet ude af brug, piberne, dels af træ, dels af tin, udtaget af deres stillinger og lagt i piberummet. Orglet har endnu mindelser om barokskabet i sin opbygning. Forneden består det af bælgrummet, herover klaviaturet og øverst piberummet, der afsluttes af en buesvajet gesimsliste, over hvilket der løber en vandret liste, som bærer tre vaser forbundne med tøjguirlander. De fire døre til bæl- og piberum, af hvilke de øverste følger gesimsens rounding, har

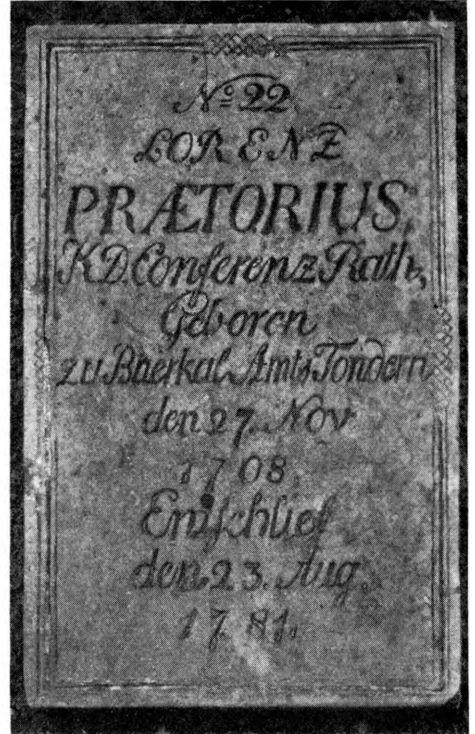
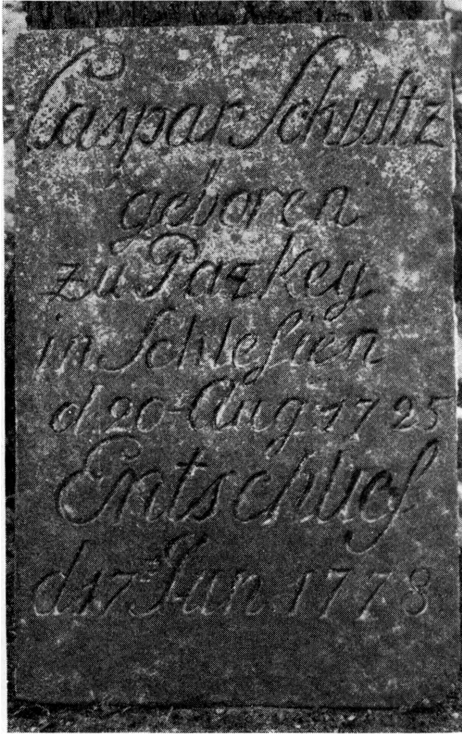

Fig. 13-14. Christiansfeld. Gravsten over Caspar Schultz og Lorenz Prætorius (p. 252).

enkle fyldinger ligesom klaviaturlåget. Lukker man dørene til piberummet op, ses det at være delt af to lodrette profillister i tre »felter«; sidefelterne har forneden vandrette, lodret riflede lister, der bærer skråtstillede rokokobøjler, og under gesimsen løber en smal ornamentliste med lodret rifling og tungekant. Alt dette er forgyldt, ligesom der også er lidt guld på vaserne; ellers står orglet hvidmalet. Det har 12 stemmer, og bælgen trækkes med en rem i højre side. På skrålisterne for klaviaturet sidder et par små messinglysearme, dannet af to modstillede C-bøjler.

Orglet står på et podium, der mod salen afgrænses ved et tremmegitter; på podiet står en højbenet stol til organisten, desuden seks andre til bælgrækker og kor; de har tremmeryg og polstrede sæder med grønt betræk; træet er hvidmalet.

Salen, der nu oplyses elektrisk, fik tidligere lys fra seks spinkle *empirelysekroner*, der endnu hænger på plads og af og til benyttes med levende lys. De har lire mæanderarme af jern og cylindrisk hejseknop; hejsetrissene sidder under fire egeagtige blade. Hvidmalede og forgyldte. Desuden sidder der på væggen seks *lysearme* svarende til orglets, og på hver side af prædikerens stol er der et par endnu spinklere; den noget længere arm består her blot af en firkantet svunget messingtråd; piberne har sidehuller.

GRAVMINDER

Gravsten. På kirkegården, »Gottes Acker«, ligger som nævnt gravsten over hvert eneste medlem af menigheden, fra den ældste tid og til vore dage (fig. 12). De er alle ens eller med ubetydelige variationer i størrelse, skrift og udstyr: skråtliggende marmorfliser, ca. 65—70 × 42—45 cm store og ca. 5 cm tykke, de ældste med fordybet skriveskrift (med eller uden rammestreg), de yngre med fraktur og alle med nummer. Mod vest ligger mændenes afdeling, kvindernes mod øst. Som eksempler på indskrifter skal blot anføres lire fra den østligste række på mandssiden, samtidig nogle af de ældste (sml. fig. 13—14):

- 1) »No. 7. Jonas Rodbæk aus Molde bei Drontheim in Norwegen, geboren d. 28. Nov. 1736, Entschlief d. 17. Ian. 1776«.
- 2) »No. 9. Iohan Andreas Kastrup geb. d. 1te Ian. 1756 in Stepping, entschlif d. 8te Apr. 1777«.
- 3) (Fig. 13) »No. 11. Caspar Schultz, geboren zu Pazkey in Schlesien d. 20te Aug. 1725, Entschlief d. 17. Iun. 1778«.
- 4) »No. 18. Nicolai Henrich Riedel, Geboren in Hadersleben d. 16te Iun. 1748, Entschlief d. 31te März 1780«.

KILDER OG HENVISNINGER

Det overordentlig righoldige, komplette arkiv, hvis ordning nøje svarer til andre brødre-menigheders verden over, er kun delvis udnyttet, jfr. i øvrigt noterne. — Kirkeklokke-cirkulære af 1918. — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller, Erik Moltke og Vibeke Michelsen 1952, 1954.

Johan Arndt Dyssel: Forsøg til en indenlands Reise, Forfattet 1763. Kbh. 1774. — De kongelige danske Rigers og Fyrstendommers Stats- og Handels-Spejl for Aar 1780 ved Hans Holck, p. 415—19. — P. S. Nyeborg: En fynsk bondes besøg i Christiansfeldt 1798, i Kirkehist. Saml. 4 rk. I, 401 ff. — Jubelfeier des hundredtjåhrigen Bestehens der Gemeine Christiansfeldt am 13. und 14. August 1873, nebst: Rückblick auf die 100jåhrige Geschichte Christiansfeldts mit Anhang einiger statistischer Verzeichnisse. Herrnhut 1873. — Max Wittorn: Die Geschichte der Brüdergemeinde in Schleswig-Holstein, i Schriften d. Ver. f. Schl.-Holst. Kirchengesch., 2. rk. IV. 4. 1908 271—414. — Holger Hansen: Christiansfeldts Anlæggelse, i Saml. til Jysk Historie og Topografi. 4 rk. IV, 1922, 1—26. — Christiansfeld, udgivet af »Maaleren«, Forening til Opmaaling af godt Haandværk, 1922. — Frederik Christian Høy: Christiansfeld 1773—1923, trykt i Christiansfeld. — Th. O. Achelis, Christiansfeldts Anfånge, i Schriften d. Ver. f. Schl.-Holst. Kirchengesch. 2. rk. IX 1930, 1—58. — Christiansfeld i Fortid og Nutid, udg. af Turistforeningen for Christiansfeld og Omegn. 2. udg. Christiansfeld 1936.

¹ Se Holger Hansen, i Sami, til Jysk Historie og Topografi 4. rk. IV, 1—26, jfr. p. 10 note 2. Herrnhuternes indkaldelse skyldes først og fremmest kabinetsministerens broder C. A. Struensee, deputeret for finanskollegiet, som var stærkt interesseret i de til menigheden knyttede industrier. Koncessionen udarbejdedes af Lorens Prætorius, kommitteret i finanskollegiets tyske kammer, hvis søn var herrnhutisk præst. ² Herrnhuterne er et af grev Nicolaus Ludvig von Zinzendorf stiftet trossamfund, opkaldt efter hovedsædet Herrnhut i Sachsen, men også kendt under navnene »de mähriske brødre«

eller »brødrekirken«. I dette kærlighedssamfund, der ifølge stifterens bestemmelser kan rumme medlemmer uanset trosbekendelse, lægges der først og fremmest vægt på et inderligt kirkeliv med streng disciplin og kirketugt. ³ 20. nov. 1744, 29. jan. 1745.

⁴ Kabinetsordre af 2. nov. 1771. ⁵ Jfr. note 1 sidste del. ⁶ Briant havde længe opholdt sig i Danmark som herrnhuternes missionsagent. ⁷ Brødremenighedsby.

⁸ Brødrekirkens øverste ledelse. ⁹ Brødremenighedsby i Schlesien. ¹⁰ Et for menigheden oprettet juridisk embede, der besattes af kongen efter brødrenes indstilling.

¹¹ Brødremenighedens første selvstændige by anlagt 1737 i Mähren, men solgt kort før Loos' afrejse. ¹² Genpart af de tekster, der både her og ved de i det følgende nævnte bygninger blev nedlagt sammen med grundstenen, findes i Christiansfeldts arkiv. ¹³ Dette hus, der senere er blevet privatejendom, bærer en mindetavle på sydmuren. ¹⁴ Brødremenighedens arkiv V. A. R 13. Kirkesalsindskrift 1776. ¹⁵ Jfr. Jubelfeier passim.

¹⁶ Den usædvanlig helstøbte by blev skilt i en østre og vestre del, da den nord-sydgående landevej 1853 førtes gennem byen (Jubelfeier p. 100). ¹⁷ Jubelfeier p. 108. ¹⁸ Indtil 1920 var indskriften på tysk, Achelis p. 24. ¹⁹ Brødremenighedens arkiv V. A. R 13, 1817, hvor der findes en tegning af lysthuset. ²⁰ Smst. som foregående, 1777. ²¹ Jubelfeier p. 3. ²² Jubelfeier p. 5. ²³ Brødremenighedens arkiv V. A. R 13. ²⁴ Jfr. Gemein-Diarium 15. sept., 1. og 5. nov. ²⁵ Høy: Christiansfeld p. 76. ²⁶ Brødremenighedens arkiv V. A. R 13, 1774. ²⁷ Jfr. Gemein-Diarium 1778, 5. nov.

Fig. 15. Christiansfeld. Lysekroner i biblioteket (p. 248).